

Paweł F. Nowakowski

Akademia Ignatianum w Krakowie

FORMY PRZENIKANIA SIĘ SFERY *SACRUM* I WŁADZY W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ KIOTO

Kulturowa stolica Japonii, jak zwykle się współcześnie określać Kioto, już od długiego czasu nie pełni funkcji stołecznej w sensie ścisłym. W sposób formalny stolica państwa została przeniesiona do Tokio w 1868 roku, choć *de facto* Kioto przestało być centrum decyzyjnym znacznie wcześniej. Już w okresie Kamakura (1185/1192-1333) punkt ciężkości rządów wojskowych przeniósł się do tej właśnie miejscowości, położonej bardziej na wschód. Do Kioto powrócono co prawda na pewien czas, lecz w okresie tym zwierzchność stolicy nad resztą kraju stawała się coraz bardziej iluzoryczna. W końcowym etapie wojen domowych, które rozdzierały Japonię w XV i XVI wieku, jeszcze raz miasto zaczęło odgrywać rolę polityczną, tym razem za sprawą Ody Nobunagi i Toyotomiiego Hideyoshiego, dwóch wybitnych polityków, którzy rozpoczęli proces unifikacji kraju. Gdy jednak władza przeszła w ręce najwybitniejszej postaci tego czasu – Tokugawy Ieyasu, ten uzyskawszy tytuł szoguna, przeniósł centrum polityczne do Edo. Od tego momentu Kioto pozostawało symbolem oraz miejscem rezydowania cesarza. Był to wciąż punkt na mapie państwa, do którego należało się odnosić, myśląc o spójności kraju, legitymizacji władzy i kontynuacji tradycji państwowej. Ponieważ Kioto nie było przy tym ośrodkiem decyzyjnym, centrum politycznym ani gospodarczo-finansowym, ominęły je gwałtowne zmiany w strukturze miejskiej. W nie tak wielkim stopniu jak w stołecznym Edo/Tokio dało się tu odczuć rewolucję Meiji, a druga wojna światowa oszczędziła miasto, którego centrum modernizowano w nowoczesnym stylu dopiero po zakończeniu wojny. W ten sposób ślady dawnej historii, w której elementy sakralne odgrywają niebagatelną rolę, są nadal stosunkowo dobrze widoczne. Spojrzenie na różne formy przenikania się sfery *sacrum* i władzy państwowej w obecnej i w dawnej stolicy pomagają dziś zrozumieć specyfikę kultury japońskiej, a w Kioto jest to chyba możliwe lepiej niż gdziekolwiek indziej.

Panoramyczne spojrzenie na współwystępowanie elementów władzy i *sacrum* w Kioto warto rozpocząć od próby klasyfikacji. Przegląd chronologiczny,

podobnie jak i szczegółowa analiza z zakresu nauk takich jak historia sztuki czy religioznawstwo mogą nie przynieść pożądanego efektu. To, co składa się na specyfikę miasta i jego dziejów, to pojawiające się co jakiś czas, w różnych okolicznościach, formy współwystępowania *sacrum* i wpływów władzy państwowej lub lokalnej. Jest ich przynajmniej kilka i nie ograniczają się wyłącznie do jednej epoki czy też jednego określonego typu budowli lub obszaru. Nie można ich też zawęzić religijnie – przejawy można dostrzec w różnych przypadkach związanych zarówno z poszczególnymi religiami Japonii, jak i na przykład w obrębie buddyzmu – z różnymi jego szkołami. Dlatego wydaje się zasadne wyłuskanie owych form i przedstawienie w sposób, który pozwoli na ich dostrzeganie w bogatej przestrzeni miasta.

1. Organizacja przestrzenna dawnej stolicy

Pierwszą z form współwystępowania elementów sakralnych i wpływów władzy świeckiej jest sam układ przestrzenny miasta. Kioto nie jest bowiem ośrodkiem, który powstawał spontanicznie i ze względu na dogodnie położenie czy bogactwa naturalne notował wzrost znaczenia. Stolica cesarska powstała w zamysle planistycznym opartym na wzorcach chińskich. Heian-kyō, jak nazywano ówczesne miasto, czyli „stolica pokoju”, było kolejną z prób odwzorowania Czang’an, chińskiej stolicy dynastii Tang. Zależność pomysłów japońskich od wzorca chińskiego i znaczenie poszczególnych elementów planistycznych zostały już dobrze zbadane i opisane w literaturze przedmiotu, między innymi przez Nancy Shatzman Steinhard¹. Nie ma więc potrzeby szczegółowego uzasadniania i wyjaśniania założeń tego projektu. W niniejszych rozważaniach skupimy się na tych elementach, które uwypuklają łączenie form *sacrum* z ekspozycją władzy.

Zanim w 794 roku powstało Heian-kyō, Japończycy podejmowali próby stworzenia regularnych stolic w stylu chińskim nieco bardziej na południe. Częściowo udanym projektem było Heijō-kyō, czyli obecna Nara, zdecydowanie mniej Fujiwara-kyō². Ich niepowodzenie wynikało przede wszystkim z przyczyn politycznych. To walka o wpływy na dworze cesarskim w burzliwym dla polityki wewnętrznej VIII wieku spowodowała niestabilność rezydencji władcy. Heian-kyō miało więcęsz szczęścia, ale też lepiej wybrany teren. Niemal wszystko

¹ N. Shatzman Steinhard, *Chinese Imperial City Planning*, Honolulu 1990, s. 101 i n.

² Znakomitym opracowaniem na ten temat jest katalog wystawy powstałej dzięki połączonym siłom muzeów narodowych i miejskich w Narze, Kioto, Tokio i Nagoyi, wydany jako efekt prac archeologicznych w terenie, zob. *Heijō-kyō – The Discovery of a Lost Capital*, Tokyo 1989 (w jęz. jap.).

było tu regularne i zgodne z zasadami geomancji³. Miasto otoczone górami od wschodu, północy i zachodu zyskiwało ochronną „podkówkę” z tych stron, które kojarzyły się z zimnem, śmiercią, wpływami demonicznymi. Naturalne otwarcie terenu ku stronie południowej pozwalało na symboliczne odniesienie. Na południu – tak widziano ten układ także w Chinach – znajdowało się to, co życiodajne, bogate, rozwinięte. Dlatego też władca, by chronić w sensie dosłownym i symbolicznym, materialnym i duchowym swoich poddanych, miał swój pałac na północy miasta, a zespół budynków pałacowych także tworzył podkowę otwartą ku południowi.

Aby wzmocnić religijną ochronę stolicy, na jednej z pobliskich gór (Hieizan), od strony północno-wschodniej założono klasztor o nazwie Enryaku-ji. Misja do Chin, jaką odbył jego organizator Saichō, zaowocowała rozwojem ośrodka buddyzmu szkoły tendai⁴. Ten właśnie klasztor miał się stać głównym ośrodkiem kształcenia dla wielu wybitnych mnichów, w tym późniejszych twórców szkół buddyzmu i reformatorów religijnych, jak Hōnen, Shinran czy Nichiren. W kolejnych wiekach rozwijający się kompleks odgrywał też istotną rolę polityczną.

Ochrona religijna stolicy od południa polegała na wystawieniu w obrębie murów miejskich dwóch istotnych świątyń znajdujących się niedaleko głównej bramy wjazdowej miasta. Świątynia zachodnia i wschodnia w bardziej regularnej formie powielały podobne założenie zastosowane wcześniej w Narze. Z obu do dzisiejszych czasów przetrwała Tōji, świątynia wschodnia.

Więcej elementów symbolicznych, związanych z mitologią i przekonaniem geomancyjnymi, obejmowało na przykład ulokowanie miasta w taki sposób, by od południa, zachodu i wschodu było okalane przez dwie rzeki – Kamo i Katsurę. Inne to wyznaczenie głównej arterii stanowiącej oś miasta łączącą część pałacową z bramą Rashōmon i nazwanie jej Suzaku-ōji, Aleją Szkarłatnego Ptaka, czyli pochodzącego z chińskich wierzeń strażnika strony południowej, jednego z czterech Strażników Nieba. Niektóre z tych elementów dotyczyły nie tylko samego miasta, łączyły się także bezpośrednio lub pośrednio z ośrodkiem władzy⁵.

³ Geomancja jest rodzajem wróżbiarstwa odnoszącym się do kształtów, linii i połączeń odczytywanych z ziemi. Szczególna forma przekonań o znaczeniu układu punktów, w tym rozkładu gór, rzek i innych elementów krajobrazu, dla wyboru miejsca osiedlenia czy budowy stolicy, usytuowania miejsca sakralnego lub domostwa powstała w Chinach (fengshui) i zyskała popularność w całej Azji Wschodniej.

⁴ Ryūichi Abé, *Saichō and Kūkai. A Conflict of Interpretations*, „Japanese Journal of Religious Studies”, vol. 22 (1995), s. 104-105.

⁵ Szczegółowe informacje o elementach symbolicznych miasta w: J. Tubielewiczowa, *Nara i Kioto*, Warszawa 1983, s. 106 i n. Zob. K. Sonnenberg, P.F. Nowakowski, *Kioto*, Warszawa 2011, s. 24-27.

2. Rezydencje zaadaptowane dla celów świątynnych

Wraz z rozwojem miasta powstawały także kolejne fundacje świątynne. Część z nich stanowi dobry przykład dla współistnienia form władzy i elementów sakralnych. Należą do nich zwłaszcza te świątynie, które powstały z przekształcenia wcześniej istniejących rezydencji możnych lub rezydencji cesarskich.

Do tego typu obiektów należy świątynia Ryōan-ji, w której mieści się najslynniejszy na świecie ogród kamienny. Dzięki upowszechnieniu się fotografii w pierwszej połowie XX wieku oraz wzrostu zainteresowania buddyzmem zen na Zachodzie w późniejszym czasie ogród stał się słynny i obrósł w interpretację⁶. Jego zagadkowość, polegająca między innymi na trudności w jednoczesnym objęciu wzrokiem wszystkich piętnastu gładów wypełniających żwirowatą przestrzeń, oraz brak źródeł pisanych przedstawiających zamysł kompozycyjny inspirują i tworzą specyficzną aurę. Ryōan-ji jest więc obecnie jednym z najistotniejszych punktów turystycznych na mapie Kioto. Zdecydowana większość turystów skupia się jednak wyłącznie na ogrodzie, tymczasem cały kompleks świątynny stanowił dawniej siedzibę rodu Fujiwarów, skoligaconych z rodem cesarskim. Poprzez wżenianie się w linię cesarską oraz zajmowanie stanowisk regenta i kanclerza ród ten spełniał w okresie Heian dominującą rolę w polityce państwowej⁷. By wyrazić legitymizować swoją władzę, Fujiwarowie starali się o pochówki na terenie rezydencji członków swojego rodu, którzy należeli do rodziny cesarskiej. Dziś jest to mniej odwiedzana część kompleksu, do której celowo został utrudniony dostęp. Groby członków rodziny cesarskiej, w tym wybitnej cesarzowej Teishi, są oczywiście wciąż pielęgnowane.

Rezydencja Fujiwarów została w późniejszym okresie przejęta przez Hosokawę Katsumoto, żyjącego w XV wieku polityka, prawą rękę szoguna Ashikagi Yoshimasy. Katsumoto był jedną z osób odpowiedzialnych za rozpętanie wojny Ōnin, niszczącej miasto i osłabiającej państwo, której podstawową przyczyną była sukcesja po Yoshimasie. To właśnie w okresie zamętu wojennego, gdy teren ten ucierpiał w wyniku starć, postanowiono przekształcić rezydencję w świątynię szkoły zen oraz stworzyć kamienny ogród⁸. Również Hosokawa Katsumoto został upamiętniony na terenie świątyni. W jednym z pawilonów można znaleźć figurę z jego podobizną, a nagrobek możnego polityka znajduje się na tyłach zabudowań.

⁶ A. Kozyra, *Estetyka zen*, Warszawa 2008, s. 195-207; G. Nitschke, *Japanese Gardens. Right Angle and Natural Form*, Köln 2007, s. 89-92.

⁷ C. Totman, *Historia Japonii*, tłum. J. Hunia, Kraków 2009, s. 117.

⁸ H. Onishi, *Chinese Lore for Japanese Spaces*, „The Metropolitan Museum of Art Bulletin”, vol. 51 (1993), s. 4.

Podobnie drugi z najczęściej dziś odwiedzanych obiektów turystycznych Kioto, czyli Świątynia Złotego Pawilonu (Kinkaku-ji), powstał w wyniku przekształcenia rezydencji w świątynię. Właściwa nazwa świątyni to Rokuon-ji (Świątynia Parku Jeleni), a ona sama powstała na zlecenie Ashikagi Yoshimitsu pod koniec XIV wieku⁹. Ogród, staw i niektóre z innych elementów posiadłości znakomicie służyły dla celów świątynnych. Buddyzm zen zyskał kolejne ważne miejsce na mapie miasta, a Kinkaku-ji posłużyła jako wzorzec dla wnuka Yoshimitsu – Yoshimasy, który próbował przewyższyć osiągnięcia przodka, wystawiając Świątynię Srebrnego Pawilonu.

Jednym z najbardziej interesujących przykładów przekształcenia rezydencji w świątynię jest Daikaku-ji. Choć należy ona do najbardziej znanych świątyni Kioto, to pod względem liczby odwiedzin nie może się równać ani z Ryoan-ji, ani z Kinkaku-ji. Nie jest również tak rozpoznawalna. A jednak stała się szczególnym miejscem, zwłaszcza dla historyków sztuki i architektury, ponieważ dzięki utrzymaniu pierwotnego układu pawilonów i korytarzy to jeden z najlepiej zachowanych przykładów stylu *shinden zukuri*, choć obecne elementy pochodzą z późniejszych czasów niż sama rezydencja. Styl ten polegał na łączeniu pomieszczeń zadaszonymi werandami i korytarzami, co tworzyło regularną siatkę, z określonym przeznaczeniem poszczególnych jej części. Choć turysta wchodzi dziś z boku, chwila zastanowienia na głównym dziedzińcu pozwala dostrzec podkówkowy układ budynków z centralnie położonym Mie-do, przeniesionym tu w 1925 roku pawilonem bankietowym wybudowanym na ceremonię koronacyjną cesarza Taisho.

Na tych elementach nie kończą się związki tego sakralnego miejsca z władzą, są one znacznie głębsze. Wybór tej właśnie rezydencji na świątynię, dokonany kilkadziesiąt lat po śmierci cesarza Sagi w drugiej połowie IX wieku przez jego córkę, był związany z aktywnością cesarza w sferze religijnej, jaką przypisuje mu tradycja¹⁰. Według niej Saga miał przepisać sutrę serca – „Hannya Shingo”, którą od tego czasu przechowuje się w obrębie świątyni, obecnie w specjalnie do tego przeznaczonej pagodzie – Shingyo-denie. Fakt, że świątynia powstała z przekształcenia rezydencji cesarskiej i mieściła w sobie przepisaną przez władcę sutrę (praktyka przepisywania sutr jest charakterystyczna dla buddyjskiej szkoły shingon), sprawił, że utrzymano w niej związek z władzą w szczególny sposób. Polegał on na powierzaniu roli opata członkowi rodziny cesarskiej, tym samym świątynia miała istotne znaczenie w panoramie religijnej państwa.

⁹ G. Gu, N. Xie, *Study on the Authenticity of Heritage in Japan by Kinkakuji*, „Journal of Landscape Research”, vol. 5 (2013), s. 18.

¹⁰ N. Tsuda, *A History of Japanese Art. From Prehistory to the Taisho Period*, Tokyo 2009, s. 387-390.

Jeszcze większe znaczenie niż Daikaku-ji udało się nie tylko zyskać, ale i utrzymać świątyni Nanzen-ji, która także powstała z przekształcenia rezydencji cesarskiej. Młodsza o kilka wieków była efektem decyzji cesarza Kameyamy¹¹, który w 1274 roku abdykował i przestał rządzić. Nanzen-ji obejmowała niegdyś jeszcze większe obszary niż obecnie, ale do dziś utrzymano jej najistotniejsze elementy. W skład kompleksu wchodzi mniejsze świątynie, zależne od głównej, a sama Nanzen-ji zyskała pozycję nadrzędną w tzw. systemie pięciu gór (*gozan*), czyli pięciu najważniejszych świątyń zenistycznych Kioto¹². W odróżnieniu od Daikaku-ji kompleks Nanzen-ji nie był poświęcony rodzinie cesarskiej, a w okresie restauracji Meiji, gdy nastąpił zwrot ku religii shinto i zaprzestano wsparcia dla buddyzmu, przechodziła nawet trudności finansowe, co odbiło się na stanie posiadania świątyni.

Te najbardziej znane przykłady wykorzystania rezydencji dla celów świątynnych ukazują pewną tendencję fundatorską: przekształcenie rezydencji pozwalało na stworzenie świątyni zyskującej od razu duże znaczenie dzięki możliwym protektorom. A co ważne dla współczesnych badaczy i turystów, taki proces pozwalał również na zachowanie elementów dawnych stylów planowania przestrzennego i architektury, które w przypadku innych rezydencji zanikały w wyniku przebudowy.

3. Świątynie kommemoratywne

Inną kategorią są świątynie, które można określić mianem kommemoratywnych. Pewna zbieźność ze świątyniami powstałymi w wyniku przekształcenia rezydencji bierze się stąd, że i te pierwsze w jakiś sposób upamiętniają swoich fundatorów lub właścicieli rezydencji. Różnica polega jednak na poświęceniu danej świątyni jakiejś osobie oraz na tym, że postać ta była w szczególności wyróżniona w takim miejscu. Stąd też znacznie bardziej niż w przypadku Daikaku-ji, gdzie występuje taki element, widać go na przykład w Kitano Tenman-gu czy Tenryū-ji.

Pierwsza z nich, czyli Kitano Tenman-gu, jest położonym w środkowej części miasta chramem sintoistycznym, który poświęcono Sugawarze Michizanemu¹³.

¹¹ M. Colcutt, *Five Mountains. The Rinzai Zen Monastic Institution in Medieval Japan*, Cambridge – London 1981, s. 84-85.

¹² Ibidem, s. 93.

¹³ Termin „chram” w artykule używa się w celu odróżnienia od świątyni buddyjskiej, choć można oczywiście pisać także o świątyniach sintoistycznych (*miya*, *jinja*, *jingū*). Zob. W. Kotański, *W kręgu shintoizmu*, t. 2, Warszawa 1995, s. 230.

Ten wybitny polityk dworski na przełomie IX i X wieku pełnił wiele istotnych funkcji państwowych do momentu, gdy w wyniku dworskich rozgrywek i abdykacji protektora (cesarza Udy) utracił wpływy i został zarządcą na wyspie Kiusiu. Pełnienie nawet istotnej funkcji na wyspie Kiusiu odczytywano w tamtym czasie jako polityczne zesłanie. Krótco po tych wydarzeniach niemłody już wówczas Michizane zmarł, a jego śmierć zaczęto łączyć z tajemniczą śmiercią cesarza, która nastąpiła niedługo później, oraz z klęską naturalną, jaka nawiedziła kraj. W zabobonny sposób uznano, że nieszczęścia dotykające państwo są wynikiem zemsty Michizanego za niesprawiedliwe potraktowanie go pod koniec życia. Chcąc odwrócić złą passę i pozyskać ducha Michizanego, a także przejąć kontrolę nad rosnącą popularnością zmarłego urzędnika, dwór zdecydował się na postawienie mu świątyni i uznanie go za Tenjina – bóstwo nieba posługujące się piorunami¹⁴. Przez wieki Kitano Tenmangu nie traciła na popularności, a obecnie jest też często nawiedzana przez studentów zwracających się o nadprzyrodzoną pomoc w egzaminach.

Świątynia Tenryū-ji powstała bez zabobonnego uzasadnienia, lecz dla upamiętnienia wybitnego władcy, jakim był cesarz Go-Daigo, żyjący na przełomie XIII i XIV wieku. Motywem przewodnim była w tym przypadku również chęć pozbawienia mocy symbolu, jakim mógł stać się ten władca. Go-Daigo był jednym z niewielu cesarzy tego czasu, który próbował pełnić aktywną polityczną rolę i zrównoważyć wpływy szogunatu. Jego zabiegi nie przyniosły spodziewanego efektu, stały się za to wzorem dla wszystkich, którzy kwestionowali panowanie rodu Ashikaga¹⁵. Z tego właśnie powodu Ashikagowie postanowili wystawić cesarzowi po śmierci świątynię w dawnej willi cesarzy Go-Sagi i Kameyamy, w miejscu, gdzie władca bawił się jako dziecko. Tenryū-ji, starannie zaplanowana świątynia z pięknie zaaranżowanym ogrodem przez Musō Soseki – jednego z najbardziej znanych mistrzów tej sztuki – znajduje się w dzielnicy Arashiyama, do dziś pozostającej w pewnym oddaleniu od centrum miasta, wówczas zupełnie na uboczu¹⁶. Sam cesarz jest upamiętniony jednym z pawilonów i figurą.

Najbardziej znaną i okazałą świątynią kommemoratywną jest bez wątpienia Heian Jingū. Zlokalizowano ją po drugiej stronie rzeki Kamo, która oddziela centrum od dzielnicy Higashiyama. Tam, w bezpośredniej bliskości grupy znamienitych i wiekowych świątyń, wyróżnia się rozmachem, jaskrawością i polityczną wymową. Heian Jingū ufundowano w związku z jubileuszem 1100.

¹⁴ I. Morris, *Świat księcia promienistego*, tłum. T. Szafar, Warszawa 1973, s. 82-83.

¹⁵ J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Warszawa 1984, s. 171-173 i 185-190.

¹⁶ Musō Soseki pozostaje wciąż w powszechnej opinii twórcą ogrodów w Tenryū-ji, choć są w tej sprawie naukowe wątpliwości. Zob. N. Brock Johnson, *Tenryū-ji. Life and Spirit of a Kyōto Garden*, Berkeley 2012, s. 28-29 i n.

rocznicy założenia miasta przez cesarza Kammu. Stąd też wiele elementów oraz ich rozplanowanie pochodzi z lat 1894-1895¹⁷. Upamiętniono w ten sposób nie tylko deifikowanego cesarza, ale także kompleks pałacowy Daidairi, który niegdyś znajdował się w północnej części miasta, zgodnie z wzorcem chińskim. Oryginalne zabudowania pałacu nie zachowały się, miasto w swej burzliwej historii „wchłonęło” tamto założenie jeszcze przed odbudową metropolii w XVI wieku przez Toyotomię Hideyoshiego. Później rezydencję cesarską nieco przesunięto, natomiast w Heian Jingū odwzorowano układ budynków z dawnego pałacu cesarskiego. Całość została zaprojektowana w nieco mniejszej skali, jednak z zachowaniem proporcji oryginału.

Powstanie tej świątyni i jej wymowa wpisują się w ówczesną politykę religijną Japonii. Po restauracji znaczenia władzy cesarskiej także na polu religijnym poczyniono pewne reformy. Jedną z nich było wprzęgnięcie w większym stopniu kapłanów sintoistycznych w tryby państwowe. W ten sposób powstało tzw. *kokka shintō* – shintō państwowe, w którym posługę duchową traktowano także jako spełnianie obowiązku państwowego, a kapłanów uznawano za integralną część organizmu polityczno-administracyjnego¹⁸. Heian Jingū miała więc przypominać nie tylko założyciela Kioto, ale i wagę religii dla formowania się państwa i odwrotnie – wagę władzy cesarskiej dla podtrzymania tradycji religijnej. Nie powinny więc dziwić w tym miejscu elementy, które w świątyni mogą zaskakiwać. Na przykład w ogrodzie południowym, obsadzonym pięknie kwitnącymi na wiosnę sakurami, zlokalizowano także wagon tramwajowy. Dopiero uświadomienie sobie, że cesarz Meiji patronował modernizacji kraju, pozwoli zrozumieć, czemu w świątynnym ogrodzie ustawiono jeden z symboli tej modernizacji – tramwaj z pierwszej linii jeżdżącej po Kioto.

4. Wpływ polityki na wygląd miejsc sakralnych

Niezależnie od tego, czy świątynia miała cel upamiętniający, czy pochodziła z przekształcenia willi cesarskiej, czy też powstała z zupełnie innych powodów, władza cesarska odciskała nieraz piętno na wyglądzie i organizacji przestrzennej świątyni. Niektóre z tych instytucji zostały obdarowane elementami

¹⁷ S.D.B. Picken, *Historical Dictionary of Shinto*, Lanham – Maryland – London 2002, s. 75.

¹⁸ Termin ten zmieniał nieco znaczenie w ciągu ostatnich ponad stu lat. Można go rozumieć w sensie wąskim oraz szerokim, a poszczególne definicje nieco się różnią. Szczegóły definicji i jej desygnaty omawia S. Shimazono, *State Shinto and the Religious Structure of Modern Japan*, „Journal of the American Academy of Religion”, vol. 73 (2005), s. 1079 i n.

architektonicznymi, na przykład bramami, które fundowały cesarzowe lub członkowie rodu. Takie bramy służyły później jako *chokushimon* – bramy posłanników cesarskich i były szczególnym miejscem sygnalizującym związek z dworem. Tego typu obiekty są widoczne między innymi w Nanzen-ji, Daikaku-ji czy Daitoku-ji.

Oprócz działań pozytywnych w przestrzeni miejskiej Kioto można także dostrzec takie ślady wpływu działalności władz państwowych i echa polityki, które odbiły się na wyglądzie miejsc sakralnych w sposób nie do końca zamierzony.

Dla przykładu jeden z najpopularniejszych obecnie obiektów turystycznych – Świątynia Srebrnego Pawilonu (Ginkaku-ji), powstała w wyniku ambicji szoguna Ashikagi Yoshimasy. Pragnął on dorównać w twórczej finezji swojemu dziadkowi Yoshimitsu, któremu miasto zawdzięcza wspomnianą Świątynię Złotego Pawilonu (Kinkaku-ji). Projekt, który rozpoczął, zwłaszcza starannie zaplanowany ogród, w istocie przewyższa zamysł z Kinkaku-ji. Jednak niedostatki finansowe, na które cierpiał szogunat w tamtym okresie (druga połowa XV wieku), oraz niepokoje wewnętrzne, do których doprowadziła także nieudolność polityczna samego Yoshimasy, sprawiły, że zabrakło środków na jego wykończenie. Stąd też srebrny pawilon jest taki wyłącznie z nazwy, bez odpowiedniej powłoki z drogiego kruszcu. Być może jednak dzięki temu bardziej trafia w gusta współczesnego odbiorcy¹⁹. Kompleks zawiera także ogród wyschniętego krajobrazu (*karesansui*) z kopcem, który nazywa się *kogetsudai* i uważa za odwzorowanie miejsca do podziwiania księżyca odbijającego się w tafli wody. Jednak i tu, z braku źródeł, skazani jesteśmy jedynie na przypuszczenie co do jego roli. Ten tajemniczy i charakterystyczny element dodaje świątyni wyrazistości i zaciekawia.

Zupełnie inną historię wiąże się ze świątynią Saihō-ji, położoną już poza centrum, w zachodniej części miasta, za rzeką Katsurą. Świątynia była znana ze swoich ogrodów, za których twórcę uznaje się słynnego Musō Sosekiego²⁰. W okresie Meiji rząd centralny zmienił kierunek polityki na antybuddyjski, faworyzując shintō. W dziejach religii w Japonii okres ten nazywa się *haibutsu kishaku* – prześladowania buddyzmu. Prześladowania te miały różne formy, polegały też między innymi na pozbawianiu świątyń wsparcia finansowego, które wcześniej zapewniały władze szogunatu Tokugawów. Świątynie, które spotkały trudności finansowe, zmuszone były ograniczyć areal ziemski, wyprzedając część

¹⁹ D. Keene, *Narodziny japońskich tradycji. Yoshimasa i Srebrny Pawilon*, tłum. M. Król, Kraków 2013, s. 97.

²⁰ M. Treib, *Reduction, Elaboration and Yūgen: The Garden of Saihō-ji and*, w: idem, *Settings and Stray Paths. Writings on Landscapes and Gardens*, London – New York 2005, s. 16-18.

posiadłości. Często musiały też pozbywać się dzieł sztuki oraz minimalizować wydatki. Ta ostatnia forma w przypadku Saihō-ji polegała między innymi na redukcji liczby osób zajmujących się pielęgnacją ogrodów. Z tego powodu rozległe i pełne uroku ogrody świątynne zarosły mchem. Po długim czasie bogactwo różnych odmian mchu i jego „dywany” pokrywające zalesiony obszar przyświątynny stały się tu główną atrakcją. Dziś to one właśnie wyróżniają to miejsce i przyciągają odwiedzających, a Saihō-ji określa się częściej mianem „Kokedera” – świątyni mszanej.

W przypadku Kokedera negatywny wpływ polityki niespodziewanie przyniósł pozytywny efekt. Historia miasta zna jednak i inne przypadki. Założony u początków Kioto kompleks Enryaku-ji na górze Hieizan, który miał stanowić duchową ochronę stolicy, w ciągu wieków urósł także do rangi istotnego ośrodka polityczno-militarnego. Na górze przebywali i ćwiczyli mnisi-wojownicy, a z rolą klasztoru musiał się liczyć każdy, kto chciał sięgać po realną władzę. Próbujący zjednoczyć kraj w drugiej połowie XVI wieku Oda Nobunaga, rozszerzając zakres swojej kontroli, musiał nieuchronnie wejść w konflikt z mniachami z Hieizan. Porywczy i gwałtowny polityk rozwiązał go siłą, najeżdżając kompleks, likwidując ośrodek oporu i pałac jego zabudowania²¹. Enryaku-ji już nigdy nie odzyskała dawnej świetności, choć także dziś znajduje się tam wiele świątyń i świątyni. To popularne miejsce odwiedzin Japończyków i turystów. Miejsce to nie odzyskało jednak już swojej politycznej roli.

Ciekawy zabieg, który można by nazwać dyskryminacją pozytywną, przeprowadził w czasie swoich rządów Tokugawa Ieyasu. W centrum miasta funkcjonowała wówczas świątynia Hongan-ji, której wpływy i znaczenie wzrastały w okresie osłabienia władzy państwowej. Tokugawa postępował inaczej niż Nobunaga i zamiast siły tam, gdzie było to możliwe, starał się stosować środki dyplomatyczne. By obniżyć znaczenie Hongan-ji, wykorzystał konflikt między dwoma braćmi rywalizującymi o pozycję opata w klasztorze. By rozwiązać konflikt, Tokugawa ufundował bliźniaczą świątynię, położoną blisko Hongan-ji²². Dwie świątynie – nazywane teraz Hongan-ji i Higashi Hongan-ji (Wschodnia Hongan-ji), reprezentujące szkołę buddyźmu Czystej Ziemi, nie mogły mieć więc takiego samego znaczenia jak jedna położona w centrum miasta. Dziś, gdy kontekst polityczny nie ma już znaczenia, są przykładem osobliwości w sakralnej organizacji przestrzeni miejskiej. Wówczas działanie Tokugawy było obliczone na uzyskanie konkretnego efektu w walce o niepodzielną władzę. Co ciekawe

²¹ S. Turnbull, *Samurajowie i sacrum*, tłum. J. Hunia, Kraków 2012, s. 90.

²² Ibidem, s. 94. Na temat skomplikowanej i pełnej zawirowań politycznych historii Hongan-ji zob. ibidem, s. 84-95.

jednak, gdy rząd cesarski odwrócił przychylność od świątyń buddyjskich w okresie Meiji, wierni złożyli w Higashi Hongan-ji szczególny dar. Z podarowanych przez japońskie kobiety włosów upleciono masywną linę, która posłużyła przy rekonstrukcji świątyni²³. Jako specyficzne wotum jest przechowywana tam do dziś.

* * *

Współwystępowanie elementów sakralnych i wpływów władzy politycznej jest charakterystyczne dla różnych czasów i szerokości geograficznych. Można jednak dostrzegać specyficzne formy tej korelacji. W przypadku Kioto, co widać na opisanych powyżej przykładach, *sacrum* i władza mieszają się już na początku planowania przestrzennego miasta. O dawnej stolicy Japonii nie można mówić bez uwzględnienia obu tych sfer, nawet przypominając jej mapę z końca VIII wieku. W całym bogactwie pozostałych wpływów widać też pewne kategorie, które powtarzają się w kolejnych wiekach i w okresach dominacji różnych sił politycznych. Przekształcanie rezydencji możnych oraz willi cesarskich w kompleksy świątynne, umieszczanie w wybranych świątyniach pawilonów oraz bram posłanników cesarskich, będących często darami członków rodziny cesarskiej, miało pokazać związek władzy ze sferą religijną. Wystawianie świątyń kommemoratywnych wiązało się czasem z chęcią przejęcia przez władzę symbolu, który mógł stanowić oparcie dla kontestujących obecne rządy. Widać także pozytywny program propagowania ideologii władzy. Polityka i działalność władz miewała zarówno wpływ destrukcyjny (kompleks na Hieizan), jak i niezamierzenie pozytywny, gdy trudności przysparzały nowych form wystroju. Władza i *sacrum* w dziejach dawnej stolicy Japonii były więc nierozzerwalnie związane i przeplatały się. Dotyczyło to zarówno buddyzmu, jak i rodzinnej religii shinto, a związki te – choć zmienne – mają swoje dynamiczne przejawy od założenia miasta po epokę Meiji.

²³ L. Frédéric, *Życie codzienne w Japonii u progu nowoczesności (1868-1912)*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1988, s. 76.

Świątynia Złotego Pawilonu (Kinkaku-ji) (fot. P. Nowakowski)

Figura cesarza Go-Daigo w świątyni Tenryū-ji (fot. P. Nowakowski)

Przyświętynny cmentarz ze szczątkami Hosokawów, Ryōan-ji (fot. P. Nowakowski)

Brama Posłanników Cesarskich w świątyni Nanzen-ji (fot. P. Nowakowski)

Dziedziniec główny (zewnątrzny) świątyni Heian Jingū (fot. P. Nowakowski)

S u m m a r y

SECULAR POWER AND THE SACRUM: FORMS OF COEXISTENCE IN THE URBAN AREA OF KYŌTO

Kyōto, as a former capital city of Japan, is a perfect place to study the forms of urban coexistence of elements of the sacrum and of secular power. The author distinguishes several such forms, and explores examples to show that the basis of the phenomenon can be found in city planning, as well as in the approach to establishing temples. Among the different forms, we may encounter the transformation of imperial villas into Buddhist temples, the erection of commemorative Shintō shrines and temples dedicated to certain people (such as Sugawara Michizane, or Emperor Go-Daigo), and the installation of particular elements in temple precincts. Another form consists of unplanned modifications to the temple areas or buildings resulting from political conflicts. All of the various forms show the dynamic nature of the relations obtaining between sacrum and power in Japan over the centuries.